

A Dél-kiskunsági semlyékek hagyományos használata

A tanyavilág lakóinak hagyományos ökológiai tudása a tájról

*Margóczy Katalin
SZTE Ökológiai Tanszék*

1. Bevezetés

A Dorozsma-Majsai homokhát kistáj a Kiskunsági-homokhát keleti lejtőjén helyezkedik el. A kistáj homoktalaj alpmátrixába szélbarázdák, deflációs laposok ékelődnek (Deák, 2006), melyeket a helyi lakosok semlyéknek (vagy sömlyéknek) neveznek. A mozaikos tájszerkezet nem alkalmas nagytaóblás intenzív mezőgazdálkodásra, ezért a kisléptékű, sok hagyományos elemet is tartalmazó gazdálkodás sokkal tovább fennmaradhatott itt, mint az Alföld más részein. Számos értékes vegetációjú semlyék, pusztafolt-maradvány és szikes-tó található a Dél-Kiskunságban (Margóczy et al 1998). A 2013-ban megalapított Körös-éri Tájvédelmi Körzet ezeknek az értékes területeknek a védelmét hivatott biztosítani. A ma nagyra tartott természeti értékek fennmaradásához nagyban hozzájárult a hagyományos gazdálkodás, kézenfekvő tehát, hogy a mai természetvédelmi kezelésnek is erre kell alapulnia. A tájban élő emberek még ma is részletes ismeretekkel rendelkeznek a gépek és vegyszerek használatának elterjedése előtti komplex gazdálkodásról.

1.1. A táj rövid története

Az I. katonai felmérés idején (1782–1785) a Dorozsma-Majsai homokhát területén hatalmas kiterjedésű puszták voltak. A fütengerben szigetszerűen nedvesebb mélyedéseket jelölnek, amelyek nagy része jól megfelel a máig megmaradt üde gyepeknek, mocsaraknak (semlyékeknek). A terület kisebb részén homokbuckákat jelölnek, amelyeket feltehetőleg szintén homoki gyepek borítottak. Lakott terület nincs, csak szórványos, 1-2 házból álló szállások, köröttük néhol kisebb szőlő és gyümölcsös. A sok gémeskút nagyarányú legeltetésre utal. (Margóczy és mts., 2011)

A Második Katonai Felmérés (1863–1864) térképén látható, hogy az előző térképezés ideje óta eltelt 80 év alatt jelentős tájatalakítás történt a területen. A pusztá túlnyomó részét felszántották, a buckásabb, homokosabb területekre szőlőt telepítettek. Falu még mindig nem található a területen, de a tanyák száma megsokszorozódott. Mindenütt meghagyták a réteket a mélyebb fekvésű területeken, amit feltehetőleg kaszáltak és legeltettek. A területen ekkor még találunk még nagyobb összefüggő legelőpusztákat de már a telepített erdők is megjelennek (Margóczy és mts., 2011).

Az 1990-es állapotokat ábrázoló térképen a máig megmaradt gyepek igen jól lefedik a 19. századi nagy tájatalakítás során meghagytott, szántóföldi művelésre alkalmatlan sömlyékeket. Így a sömlyékek vegetációja ősi, elsődleges gyepnek tekinthető (Margóczy és mts., 2011).

A legelőpuszták helyén a 17. században, a kapásnövények elterjedésekor alakultak ki az első igazi tanyák, amelyek már nem csak éjszakai szálláshelyek voltak. A nagy szegedi árvíz (1879) után indult igazán fejlődésnek a tanyavilág, önálló gazdasági egységekké alakultak (Nagy és Krnács 2002). A tanya szó ekkor egy külön életformát jelentett, amelyben fontos szerepük volt a semlyékeknek, mint legelőknek és kaszálóknak. A gyepterületek fragmentált helyzete miatt a kaszálás és legeltetés térbeli és időbeli mintázata igen változatos volt. Ez a változatosság biztosította a változatos növényzet fennmaradását. Az 1970-es években a tanyavilág tovább erősödött, eladásra is termeltek, a legelő állatállomány nőtt. Az 1950-es, 1960-as években mezőgazdasági szempontú felmérések után tervek egész sorozata született a gyepek feltörésére, a gyeppjavításra, a megfelelő fajösszetételű legelők kialakítására (Ballabás és Sós 1964), de – szerencsére – a megvalósításig nem jutottak el.

A rendszerváltás után a tanyai gazdaságok nehéz helyzetbe kerültek, sok épületet magára hagytak (Nagy és Krnács 2002), a föld parlagon maradt, elősegítve ezzel az inváziós növények és a gyomok terjedését. A legelő állatállomány szinte teljesen eltűnt. A kaszálás, legeltetés elmaradása a semlyékek vegetációjának megváltozását okozza (nádasodás, elfüvesedés, cserjésedés).

1989-ben került a terület a természetvédelem látókörébe, akkor nyilvánították védetté az Ásotthalmi láprétet, népszerű nevén a Csodarétet. A többi „Csodarét” (Margóczy és mts. 1998) botanikai feltárása is ekkor kezdődött el. Bár a tájvédelmi körzet alapításának gondolata először 1995-ben merült fel, csak 2013-ban alapították meg.

2. Adatgyűjtési módszer

2011 és 2015 között 17 mélyinterjút készítettem a Dél-Kiskunsági tanyavilágban élő és gazdálkodó emberekkel Mórahalom, Ásotthalom, Üllés, Zákányszék és Szatymaz határában. Elsősorban a semlyékekről, növényzetükről, használatukról kérdeztem őket, de a gazdálkodás többi eleme is szóba került. Az interjúk közül hét készült terepen, a többit szobában készítettem. A szobai interjúk közül 4 esetben laptopon a környéken készült élőhely és növényfotókat mutattam az interjúalanyoknak, összesen 184-et, amelyen 85 növényfaj volt felismerhető.

Az interjúkat jegyzeteltem majd a jegyzeteket begépeltem. A gépelt interjúk információit témakörönként táblázatba rendeztem, és a táblázat alapján készítettem el a tanulmányt.

3. Eredmények

3.1. A semlyékek leírása

A semlyékeken három fő vegetációtípus fordul elő: homoki sztyeprétek, láprétek és mocsarak valamint szikes élőhelyek (Margóczy, 2001). Deák (2010) részletesen jellemzi a semlyékek vegetációjának háttértényezőit, a morfológia-talaj-növényzet kapcsolatát. A semlyékek lápréti jellegű részét láprétfőnek, míg a szikesebb részét szikaljnak (vagy székaljnak) nevezte el, míg a Dorozsma-Majsai-homokhátra jellemző lokális mintázatnak, jelenségnek a láprétfő-szikalj mintázat elnevezést adta.

A népnyelvben ritkábban fordul elő a „gyep” vagy „rét” kifejezés, gyakrabban beszélnek legelőről vagy kaszálóról, utalva ezzel a használat módjára. A semlyékekre azonban mindkét használati mód jellemző, valószínűleg ezért kaptak külön elnevezést.

„A rét jobbik része a kaszáló, a hitványabb a legelő. A semlyék az kaszáló is, legelő is. Nyáron kaszálják, amikor virágzanak a füvek. Korábban, amikor még kacsingatnak ki a vizek a lápos semlyékből, akkor még korai a kaszálás.” (DJ)

A semlyékek peremén épültek a tanyák, és ezért a tanyához közeli semlyékekre gyakran pányvázták ki a teheneket, lovakat.

„Kilép a tehén és már legelhet is.” (MN)

„A partosabb részen van a legelő, ott korán feljön a fű, de hamarabb megsül.” (BP)

Öttömös határában van a Baromjárás nevű gyepterület, amit hagyományosan csak legeltetésre használtak, azt nem nevezik semlyéknek, bár nem nagyon különbözik azoktól. A semlyék elnevezés nagyon hasonlít a gyimesi „selymék” kifejezésre. Az ottani lakosok szerint a „selymés” helyek a hegyoldalakon kibukkanó források körül alakulnak ki, kis forráslápoknak tekinthetők (Babai, 2014), tehát ott is a környezetüktől nedvesebb, vizesebb, tocsogós gyepterületek nevezik így.

Fontos jellemzőjük a semlyékeknek a megkérdezett helyi gazdálkodók szerint is, hogy van partosabb, magasabb és mélyebb vizenyösebb részük. Ezek növényzetükben is különböznek.

„A partosabb részen főleg tippany és vörösnadrág volt, nehéz kaszálni, de jó takarmány. A laposába megállt a víz, ott 3 élű sás nőtt, fenyérszéna.” (BP)

A nedves gyepesbe ékelődő homokhátaikat értékes vegetációjú, fajgazdag homoki sztyeprétek borítják (Margóczy és mts. 1998), amelyek megőrizték a táj alpmátrixát adó, a ma már mezőgazdasági művelés alatt álló egykori homokpuszták növényzetét (Margóczy, 2001). Szigetnek is nevezik ezeket a kisebb homokhátaikat, és a helyiek is tudják, hogy ott sok szép vadvirág nő.

„A „szigeten gyönyörű virágok voltak, kötöttük csokorba, lila, kék...” (HJ)

A semlyék mélyebb, laposabb részén változatos lápi-mocsári vegetáció alakult ki:

„Mélyebben aprósás, csetkáká, fönnyér, lapos, selyemfű....le tud láposodni...itt a békanyál hamar feljön.” (DJ)

„Volt, ahol nagyon zsombós volt a gyepek, a galyiszták fölhoradták a földet, a tehén körül kilegelte. Ma a traktorok elnyomik, elsimázik.” (HJ)

„A zsombó gödreiben vadkacsák voltak”. (MN)

„Északabbra tőzeges rét jellegű, kövér, jó fű. Ruganyos, amikor megy rajta a traktor (ebből tudom, hogy tőzeges). A réten dúsabb a fű, mint a szikesen. Mostanában a réten kezd előtörni a nád.” (SzJe)

Ugyancsak a mélyebb, laposabb részeken ahol a felbukkanó felszínalatti, és összefolyó felszíni vizek már nem tudnak továbbfolyni, hanem a párolgás miatt betöményednek, ott alakulnak ki a szikes élőhelyek (Deák, 2006).

„Itt azért nem nő fel a sás, mert székes. Sós fű nő itt.” (SzJ)

„A szikesebb részen, délebben rövidebb a fű, sülős. Ahol megáll a víz, kijön a sziksó. A jószág szerette az apró, székes füvet.” (SzJe)

„A székfű savasabb, de nem nőtt meg olyan nagyra, mint a sásos fű, az a nedvesebb helyeken van.” (PFR)

3.2. Növényfajok ismerete

Eddigi kutatásaink főleg a semlyékek használatára és élőhelytípusainak jellemzésére irányultak, így nincs elég adatunk arra, hogy a népi növényismeretet részletesen ismertessük és értékeljük. Meggyőződésünk azonban, hogy a Dél-kiskunsági tanyavilág lakói még ma is jelentős hagyományos tudással rendelkeznek a növényfajokról, a továbbiakban ennek a témának a kutatása sok eredményt hozhat. Az alábbiakban néhány érdekes adatot közlünk, ami szemlélteti a megkérdezettek tudását (a fajokat tudományos nevük szerint rendeztük sorba).

Konkoly (Agrostemma githago)	<i>Konkoly. Füttyülni lehet a termésével. Gyomnövény, ott van ahol kétszer vetettek gabonát egymás után. A magja mérgező. Horpadt szemű, nem úgy mint a bükköny. Volt hizónk, a rozsban sok volt a konkoly. Ötte, ötte, nem gyarapodott, kihányta... (DJ)</i>
Parlagfű (Ambrosia artemisiifolia)	<i>Ruszkiparé. A 60-70-es években jött, amikor „ezek” vótak uralmon. (DJ)</i>
Selyemkóró (Asclepias syriaca)	<i>Elhagyott helyen nő, nehéz kiírtani. (BP)</i>
Sziki káka (Bolboschoenus maritimus)	<i>Csatak, 3 élű sás, takarmánynak hitvány, csak frissen eszi az állat. (DJ)</i>
Kender (Cannabis sativa)	<i>Az ágy alá tették bolhairtónak. (BS) Felgyön magától is. Régen vetettünk egy sarkot, megáztattuk, abból fontuk a sonkára a madzagot, meg a 7 ágú kancsikát. (BP)</i>
Élesmosófű (Chrysopogon gryllus)	<i>Kihúzták a lekaszált rendből és kévét kötöttek vele. (BS)</i>
Csillagpázsit (Cynodon dactylon)	<i>Tarack. Kisebb, keményebb szárú, ropogósabb, szereti a jószág. Szereti a földet elvenni a tulajdonostól! A gyomirtó szer kiviszi. (DJ)</i>
Csattanó maszlag (Datura stramonium)	<i>Bilindek Anyukám szedte, szivarrá csavarta, szívta szívaszma ellen. (PFR)</i>
Keskenylevelű ezüstfa (Eleagnus angustifolia)	<i>Olajfa. Ettük a magját, jó fajtós volt. Sajnos úgy szaporodik, mint a tarack, még a gyöngye minőségű székes földben is. (DJ)</i>
Közönséges tarackbúza (Elymus repens)	<i>7 pénteken kell megkapálni, hogy kiirtsuk a földből! Rétközt is van, ott jó takarmány. (BS) Pörjefű. Takarmánynak jó. A földet behálózza, 5-10 centinként fakad, ízek vannak. (DJ) Pörjefű: lapos földeken nő, ahol a víz megszaladta. le kellett vágni gyorsan, ügyesen, mert később láposodott, büdös lett. ott gyün föl, ahol tiszta a föld, le van takarítva. (TJ) Pörjefű (selyemfű) A tarack nem pörjefű! A pörjefűnek sűrűbb, vékonyabb a levele. (PFR)</i>
Mezei zsúrló (Equisetum arvense)	<i>Békarokka. Ez is megeszi a jószágot! A kasza viszi, de nem jó takarmány. Lyukas a közepe, viszi föl a vizet. Jó a dinnyének, kukoricának. (DJ)</i>
Sovány csenkesz (Festuca pseudovina)	<i>Vörösnadrág. A jószág szerette, de a kasza nem vitte, csak délben, szárazon. (TJ)</i>
Tövisek iglice (Ononis spinosa)	<i>Szúrta a szápadlását a tehénnek és a lónak, a birkának adták. Úgy elszaporodott! (BS) Jószág kikerüli. Alatta 2 m-re agyag van. (BP) A járáson iglicét kaszáltam napszámba. Az iglice szúrós gaz. Rudasba rakták, meggyújtották. (MN)</i>
Pipacs (Papaver rhoeas)	<i>Pipacs. Csináltunk belőle püspökszoknyát. BS</i>
Nád (Phragmites communis)	<i>Nád. Régen tolókaszával vagy gyalázkával (kis, erősített kasza, háromszög alakú). Az erős nád jó tetőnek. Itt főleg gyöngye nád nő, azt a jószág letapossa. (DJ)</i>
Fodros lórom (Rumex crispus)	<i>Lósóska. Malacnak hasfogó. (BS)</i>
Fehér fűz (Salix alba)	<i>Fűzfa. Tüzelőnek közepes minőségű. (DJ)</i>

Homoki ballagófű (Salsola kali) Sziki ballagófű (Salsola soda)	<i>Sima és tüskös is van, fűtöttek is vele. Mint egy nagy kosár, elhagyott földekről vitte a szél. Bort is szűrték vele. (BS) Szőlődaráláskor a csaphoz tették a nagy bokor ballát szűrni. Ezt se látom mostanában. (PFR)</i>
Fenyércirok (Sorghum halapense)	<i>Úgy szaporodik! Búgája van, magját hozza a tetején. Régen nem volt, csak úgy 3-4 éve. (DJ)</i>
Gyékény (Typha latifolia, T. angustifolia)	<i>Vékonyabb és szélesebb pákájú is van. Szakajtót kötöttek belőle, táskát, Tápén szatyrot is készítettek. Csatornák fenekén nő, nádvágóval vágják, kukoricaszárat kötöttek vele, gyerekek megbontották a pákáját, húzták a csíkot. (BP) Gyékény. Bojtja van. Hordónál a donga köré behúzva nem jön át a víz. (TJ)</i>
Csalán (Urtica dioica)	<i>A nagyobb levelűt főzték teának, az apróbbat a libáknak adták. A hadifoglyok ették a levesét, aki nem, az meghalt! (BS)</i>

3.3. A semlyékek használata

A legtöbb semlyéket a környékbeli tanyák tulajdonosai használták. A kb. 100 ha kiterjedésű Csipak-semlyék 30 gazda között volt felosztva. A leggyakoribb használati mód a pányvás legeltetés volt.

„Május első hetébe kikötöttük a teheneket a dombosabb részre. Pányván, 5-6 m hosszú láncra kötve, du 2 óráig, aztán adtunk nekik 2 lépést. Fejésig, akár 5-ig is „nyalakodtak”, egész nap nem kaptak semmi mást enni. (BP)

„Facöveket levertünk, arra karika (pányvázáshoz). Délig lelegette, odébb pányváztuk”. (HJ)

„Ránéztiből tudtuk, meddig lakik jól, mikor kell odébb kötni.” (SzJ)

„Csipakon minden háznál volt 2-3 tehén. Nekünk is volt 3 tehén, 1-2 borjú. Fejtünk, járt a tejeskocsi.” (PFR)

„Régen a környéken mindenkinek volt 1-2 tehene. A laposabb részeket hamarabb kaszálták, mert ott hamarabb megnőtt a fű. 5-6 holdat béreltek, kétszer kaszáltak. Ha a szomszéd 10 cm-t átlegeltetett, már baj volt.” (NJ)

„Régen legelt itt vagy 40-50 tehén. A házanként 1-2 tehenet kipányvázták, délben behajtották, megfejték, 3-kor újra ki.” (PFR)

„Igazi, finom, elsőrendű székesfű volt itt, nem jött fel a nád. Ide hajkásztuk a 4 tehenet. Pányván legeltek, forgó karikán. Reggel ki, délben behajtás itatni, 3-kor újra ki.” (TJ)

Okosan kellett gazdálkodni a rendelkezésre álló lehetőségekkel, hogy a jószágoknak mindig elegendő, és jó minőségű takarmány legyen. Gondosan ügyeltek arra is, hogy a legeltetés ne tegyen maradandó kárt a gyeppen, hogy később is lehessen használni. Tisztították a legelőt, irtották a legelőgyomokat.

„Ami nem volt jó kaszálni (dombos, galyisztás) azt legeltettük. Hogy jusson is meg maradjon is! Szent Antal előtt ami sásos volt, le kellett vágni, mert Szent Antal után a fű eszi meg a jószágot! Annyira értéktelen, hogy szinte tönkremegy tőle a jószág. Utána ami nőtt sarjút, már jó volt, néha háromszor is kaszáltak.” (HJ)

„A folyótól (csatornától) északra fekvő nedves gyepet béreltük. Nem jó gyep, máshol is béreltünk szikes gyepet, azt összerázták az ittenivel, hogy jobb legyen a jószágnak.” (NJ)

„Augusztusban lekaszáltuk, amit nem legeltettünk le. Kb. 2 hold volt a miénk. Csináltunk rázottat is: szalma, széna keverve, hogy elég legyen. Szeptember-októberben behordtuk. A székfű savasabb, de nem nőtt meg olyan nagyra, mint a sásos fű, az a nedvesebb helyeken van.” (PFR)

„Tavasszal akkor hajtották ki a jószágot, ha a vízességtől rá lehetett engedni a legelőre. Nem jó, ha mély nyomot hagy, beletapossa a füvet. Általában májustól legeltettek. A magasabb helyeken hamarabb leöregszik a fű, Itt székfüves, van rajta sárga kikirics, mezei virágok. Ha jól nő a fű, lekaszálják, keverik a régivel az új vágott füvet, úgy adják a jószágnak, amíg bent van.” (DJ)

„Régen kibilleggettük villával az acatot, csak azon a részen maradt meg, ahol nem legeltettünk.” (PFR)

Csak nagyon kevés információnk van községi gulyáról, amikor a fiatal, nem tejelő állatokat közösen legeltették, 1960-ig volt kinnháló csorda a Baromjáráson. A TSZ-nek és az állami gazdaságnak azonban volt gulyája. Egy-egy semlyéket kijelöltek legelőnek (ilyen volt pl. a Csodarét), egy másikat kaszálónak (pl. a Tanaszi semlyék), nagyobb léptékben gazdálkodtak.

„A Baromjárásra váltották ki a borjút, őszig ott volt. A gulyást a község fizette. Táncos Vince és Pálinkás Pista volt a gulyás, már nem élnek. 2 kút volt a Baromjáráson.” (MN)

„Az állami gazdaság vett teheneket (80-100), legeltettek. Hebők Károly és Bojtor Pista voltak a pásztorok (már nem élnek). A javát kiadták kaszálni harmadából. Aratás előtt és közben is kaszáltak. Szoros volt a helyzet!” (TJ)

A legtöbben a tehenek, marhák legeltetéséről beszéltek, sokkal kisebb volt a juhtartás jelentősége. Volt aki azt mondta, hogy házaknál, karámban tartottak kevés juhot, de volt olyan TSZ, akinek volt juhnyája is.

„Hóolvadás után, márciusban kiengedték a juhokat a semlyékre, a székfüves rész jó birkalegelőnek. Míg vizes volt a semlyék, tavasszal szükségből földesút szélibe, fásorokba is legeltették a nyáját. Télen a gabonaföldre is ráhajtották, aratás után 2-3 hétre, mikor fakad, mehet rá a juh. Mindenszentek után nincs határ, mehet a szomszédéra is.” (DJ)

Fontos szabály volt, hogy a tehenek előtt juhot, libát kacsát nem volt szabad engedni a legelőre.

„Kitűzött területen legeltették a juhokat, oda teheneket soha nem engedtek.” (BP)

„Nem szabad volt összemászni a libának a tehenek előtt a füvet, mert összefossa. Ficsirikol a kácsa meg a liba.” (HJ)

A kaszálás is gyakori gyephasználati mód volt. Sok tényezőtől függött, hogy melyik területet, mikor kaszálták, és melyiket legeltették. Régebben mindenki kézi kaszával kaszált, később a TSZ vezette be a gépi kaszálást bizonyos területeken, ma pedig ez teljesen általánossá vált, vagy a kaszálás teljesen elmarad. A TSZ korszakban is előfordult azonban, hogy bizonyos területeket kiosztottak részes kaszálásra az embereknek. A gyephasználat függött a gyep minőségétől, a gazda birtokainak elhelyezkedésétől, a jószágok számától, az időjárástól, a többi mezei munka időzítésétől, stb. A fontosabb döntési helyzeteket, megoldásokat az alábbiakban interjúidézetekkel mutatjuk be.

„Józan paraszti ésszel döntötték el, hogy mikor kaszáljanak, Szent Antalkor (június 13.) általában, lefelé haladva, a hajlatosabb részen először kaszáltak, utána legeltettek. Németék felé később virágzik, arra több füvet lehetett kaszálni, de nem sokkal jobb volt.” (SzJ)

„Amikor lehetett már kaszálni (aratáskor, júniusban, de inkább júliusban, augusztusban) szóltak az embereknek, kiosztották a kaszálót, ami nem kellett az állami gazdaságnak. Az aszály dorombolt sokszor, attól is függött, mikor kaszálnak”. (TJ)

„A Tanaszi-semlyék jobb, mint a Csipak, de ott is van káka, hajlatos, sásos, ami nem jó. A homokhát jó szénát ad. Ha időben le van kaszálva (Szent Antalig), akkor jó etetni. A Tanaszi déli részén augusztusra nő meg a fű. Régen néha égették is a gyepet.” (SzJ)

„A Csodarét nyomta a sok szénát, amit lovakkal hordtak be”. (BS)

„Oda hajtották a jószágot, ahol nem volt érdemes kaszálni. Már júniusban kaszáltak: Szent Antal (jún. 13.) kaszája jobban fog, mint Szent Istváné (augusztus 20)! A partos rész nem volt jó semmire, ott legeltettek. Május végén kipányválták a jószágot, előbb a sásos részekre, mert ekkor még az gyenge, Szent Antal után a sás megeszi a jószágot! Sarjúlegeltetés is volt. Kétszer nem kaszáltak soha. Valamennyire minden részen kaszáltak.” (SzJ)

„A 80-as években az állami gazdaság géppel kaszálta a Tanaszit. Két nap alatt letörölték! Sok kis fácánt elkaszáltak!” (NCs)

„Figyelték, mikor virágzik a fű, mert utána már csak öregszik. Egyszer ázzon meg a széna, mert akkor savanyúbb lesz, jobb ízű. Máshol, a tagi semlyékeken kaszáltak, itt csak a TSZ legeltetett. Vagy kaszált néhol, megosztva. Aratásig (Péter-Pál) le kellett a semlyéket kaszálni. Itt a 60, 70, 80-as években csak legeltetett a TSZ, 80 után már kaszáltak is. A tanyasiak tehenei legelhettek pányván az árokparton, csatorna szélén, de hosszú volt a pányva...” (LG)

A kaszálás elmaradása sokat rontott a gyep minőségén.

Befullad a fű, ha nincs kaszálva, mert a többi elárnyékolja. (DJ)

A sarjút általában legeltették, de volt, amikor lekaszálták, nagyon értékes széna volt.

„Lekaszálták a szénát, utána legeltették tehénnel, lóval. Az időjárástól függött, hogy mikor kaszáltak. Általában június elején, hogy meg is tudjon száradni a széna.” (BP)

„Május utolján, június elején, Péter-Pálkor kaszáltak, aztán ősszel a sarjút is lekaszálták, összerázták polyvával, olyan volt a jószágnak, mint a gyógyszer! Kigyótt a gyom az első kaszáláskor, (azért volt olyan jó a második).” (BS)

„Sarnyút lehet kaszálni szeptemberben, ha nem legeltették le. Ahol tavasszal legeltettek, ott nem lehetett kaszálni.” (BP)

„A sarnyú másodtermés széna. 40-50 vagy 20-30 cm magas időjárástól függően fakad újra. Ezt is legeltették vagy kaszálták.” (DJ)

3.4. A gazdálkodási rendszer, amelybe a semlyékek illeszkednek

Rendszerint minden gazdának volt szántója, szőlője és gyepterülete is. Tehetősebb gazdák is voltak. Sokan meséltek arról, hogy rokonaikat, vagy őket magukat kuláknak nyilvánították, és kitelepítették, meghurcolták. TSZ és állami gazdaság is volt ugyan a vidéken, de legalább háztáji formájában az egyéni gazdálkodásnak mindig nagy jelentősége volt. Az emberek büszkék arra, hogy értenek a földhöz, tudják, hogyan kell használni, a régi időkben szinte mindent képesek voltak maguknak megtermelni. A változatos táj sokféle szolgáltatást nyújtott számukra.

„Szüleim 12 holdon gazdálkodtak, a nagyszülők birtoka 3 felé oszlott. Volt benne szőlő, szántó és rét is.” (DJ)

„4,5 hold szőlő (kadarka) gyümölcsfákkal, pogácsa alma, húsvéti rozmarin, borízű, szilva, stb. A gyümölcsfák alatt kapirgáltak a tyúkok.” (TJ)

„Rengeteg nép lakott itt! Mindenkinek volt kis földje, minden megtermett, nem mentünk a bótba csak sóért, cukorért, petróleumért.” (HJ)

„Megellettem én a tehenet is, ha kellett, tudtam, hogy kell a szőlőt metszeni...” (DJ)

„Parasztlány voltam, nem volt nekem olyan bajom, hogy valamihez nem értek!” (PFR)

„Annyira tudni kellett a föld minőségét, hol, mi tud teremni – ilyen ez a homokos világ! Most is tudják az emberek, meddig lehet ültetni a paprikát, odébb már nem nő meg! Annyira tudtuk, itt megnő a répa, tiszta búza, ami olyan partos, homok, abba a rozstot vetettük, a laposabb barna föld a tiszta búzának jó.” (HJ)

A semlyékek nemcsak takarmányt nyújtottak a környékben élők számára, hanem építőanyagot, mosószeret és útjavító anyagot is találtak itt, megvolt a tudásuk a hasznosításra. A semlyékeken ma is látható sok kubikgödör, ahol szárazabb időben is nyílt víz található.

„Ebből a gödörből lett a falusi ház fölépítve! Megnézte a szomszéd ember, vett egy kis földet a markába, beleköpött, ha olyan lett, mint a tészta, jó volt (vályognak). A nagyon fehér már nem jó. (HJ)

„Kockába vágták a gyephantot, alatta 30-40 cm székföld réteg volt, lejjebb kő, székes, homokos föld. A követ (réti mészkő réteg) átvágták, alatta fosó homok volt, és mindig volt benne víz. Vályogvetéskor innen merték a vizet. 6 ilyen is volt a Csapak-semlyéken, de már betömődtek. A vályogvetés után a gödör aljára visszatették a gyephantokat, polyvával beszórták a vályogot.” (SzJ)

„A szikesen eső után jött ki a sziksó, söpörték, főzték a lúgot.” (JN)

„1963-ban még söpörtük itt a sót. Leöntöttük forró vízzel, leült, síkos volt. Fahamuval is mostak, 1-2 napig ázott”. (PFR)

„A székelte út azt jelenti, ide hordták a kubikból a szikes földet, hogy a homokos út jobban járható legyen nyáron.” (NCs)

A takarmánynak alkalmatlan növényzetet (sás, nád, gyékény) is hasznosították, sőt akkor is lekaszálták, ha nem akarták használni, csakhogy „rend legyen”.

„Ahol nedves, feljön a csatak, levágtuk, jó volt tehén alá, szőlőbe homokfogónak, és befűteni is. A nádas-csatakost télen letakarítottuk, ne csúnyálgadjon ott. Az újat tavasszal lelegeli a tehén, bepányváltuk, megtaposta.” (TJ)

„Tavasszal, amikor a szőlőt kellett kötözni, szedtük a kákát a vízből, kiraktuk, szárítottuk.” (HJ)

„A sásos, nádas szénával leterítettem a sárgarépát, ami a földben maradt. Így nem fagy meg, frissebb lesz, a széna meg elavillódik, humusz lesz belőle.” (SzJe)

Többen említették, hogy a csatornában és a semlyékek vízállásos területein régebben halászni is lehetett, nádat arattak, és még a télen képződött jeget is hasznosították.

„Fogtunk halakat is a folyóban (csatorna). Ívtak, levettük a kötönket, szedtük bele a halat.” (HJ)

„A csatornából kosárszámra szedtük a csíkhalt, ettük.” (LG)

„A köves úttól” a „földútig” a Csodarét felé víz volt, a nádat aratták, a minősége nagyon jó volt. Májusig álltak a vizek a 60-as, 70-es években. Ma már elzárták a csatornát.” (BS)

A csatornában régen halásztak, az ár hozta a halat, a víz egész évben itt állt. Ahol most a nádas áll, ott régen víz volt, úsztatták a lovat, vermelték ki a jeget. (B)

Igyekeznek befolyásolni a lehetőségeket pl. vízkormányzással is próbálkoztak, de az erőszakos beavatkozásokat, a föld kiszigerelését mélységesen elítélik.

„A víz megkeresi magánbak az útját, de a lakosság is alakította”. Három semlyék egymás után, egy kis folyónak kell elvinni a vizet. Ha május elejére nem ment le, próbálták levezetni.” (DJ)

„1942 után csinálták a csatornát. Örültünk neki, amikor sok volt a víz, de őszintén megmondom, néha elzártuk, meg akartuk fogni a vizet, mert ha jön a nyár, a kútból is kiszárad a víz! A vízügy nem engedte.” (TJ)

„Mindig volt csatorna. Míg Török Jani bácsi volt a gátőr (1970-kb1980) addig szintentartás volt. Nem jó, hogy csak lemegy a víz!” (SzJ)

„Voltak vizek, amíg le nem csatornázták. Az 50-es évek végén. A szántóról a semlyékbe engedték a vizet, volt a válykos gödörben is, este elkezdtek kerepelni a békák, nappal meg unkoztak. Szép volt!” (BP)

„Rókabögyösnél a tsz sok pénzért eldőzerolta a partokat, mélyen felszántotta, szőlőt telepített, de nem volt jó, később beerdősítette.” (TJ)

„Mostanában a pénzhajhászás, és a föld erőltetése a jellemző! Néhány család kapaszkodott bele, csak a profit számít nekik! Kifogy alóluk a talaj, bele fognak bukni! Nekem most vannak pihentetett területeim. Mindenre jó a pihentetés! Ha nem volna elég föld, ezt nem lehetne megtenni. Sok műtrágya kell így is.” (SzJe)

3.5. A helyi gazdálkodók véleménye a társadalmi változásokról

Az a gazdálkodási rendszer, amit az előzőekben jellemeztünk, elsősorban a szocializmus előtti, kisparaszti gazdálkodásra jellemző. Az 50-es évektől ezen a vidéken is alakultak TSZ-ek és állami gazdaságok, de az egyéni gazdálkodás ebben a korban is nagy jelentőségű volt. Az emberek többsége nosztalgiával emlegeti a régi szép kort, amikor egyénileg gazdálkodtak, hagyományos módszerekkel. A TSZ korszakról is viszonylag jó emlékeik vannak, mert nem volt olyan erőszakos kollektivizálás és intenzifikálás, mint az ország más területein. A kuláküldözésről azonban sokaknak vannak nagyon rossz emlékeik.

„Az volt az igazi, a Dobó Józsi bácsi kora, a régi szép kor! Régi család, tudta hova mit rak, kézzel művelte, de nem tudott profitot termelni. „(SzJe)

„A TSZ korszakban jó volt, akkor sokan legeltettek pányván teheneket a Csipak-semlyéken.” (NJ)

„Nem volt ilyen elcsapott világ, minden be volt művelve, veszekedtek, hogy ki kaszálja a folyópartot. A gátőr fölosztotta, az kapott, aki szebben mosolygott. Most ingyen adnák, de nincs aki kaszálja.” (NCS)

Szomorúan emlegetik a táj negatív változását, az elhagyott tanyákat, az elgazosodó semlyékeket.

„Az eperfa még megvan a disznóól mellett, kihalt, romos a tanya... csak az ipar, csak a város!” (DJ)

„Ma már nem kaszálják, nem legeltetik. Régen taposta a jószág a gilisztatúrát, nem volt benádasodva.” (DJ)

„Kikircs virág volt, úgy eltűnt, lett helyette sás. Annyira változik a világ!” (HJ)

„40 éve normális semlyék volt, most gyomos.” (LG)

„Most gazos a semlyék. A zombósat nem kaszálták csak a magosát.” (MN)

„Minden nagyon változik! Régen nem ilyen volt a gyepek! Régen volt jó pörjefű, ma nem terem, ami régen!” (TJ)

Ezen a területen a természetvédelem megjelenése és a rendszerváltás egybeesett (Rakonczai, 2002). Sajnos kezdetben elhibázott döntéseket is hoztak természetvédelmi céllal, egyoldalúan tiltották a kaszálást és legeltetést a védett semlyékeken, pedig akkor még voltak jószágok a házaknál. Azóta ez a szemlélet jelentősen megváltozott, de úgy tűnik, hogy el kell még telni pár évnek, amíg a helyiek teljesen el tudják fogadni a természetvédelem tevékenységét. Még ma is úgy gondolják, hogy a természetvédelmi kezelési elképzelések messze vannak attól, ami szerintük megfelelő, vagyis a „józan paraszti ésszel” elgondolttól.

„A rendszerváltás után felhagytunk az állattartással mert a természetvédelem nagyon beleszólt. Nem lehetett időben (júniusban) kaszálni, nem engedték kivágni a gyepeken felnövő fákat. Elnádasodott a terület. Most szántón termelünk zöldségféléket.” (NJ)

„Mióta a természetvédelem birtokolja a semlyéket, másképp van. Változott a világ 1990 óta, de van aki nem adta fel.” (PFR)

„A természetvédők azt hiszik, hogy ők találták ki a pókbangót!” (SzJ)

4. Értékelés, következtetések

Az interjúzások megerősítették azt a feltételezést, hogy a Dél-kiskunsági tanyavilág lakossága még ma is magas szintű hagyományos ökológiai tudással rendelkezik, amit érdemes feltárni. Ez a tudás elsősorban a hatékonyabb természetvédelem számára szolgáltat fontos információkat. A Dél-Kiskunságban a táj ma is élő, nem jellemző az elnéptelenedés, a végeláthatatlan mezőgazdasági táblákon folyó intenzív gazdálkodás. Az állatállomány drasztikus csökkenése az utóbbi évtizedekben azonban jelentősen átalakította a tájhasználatot.

A természetvédelmi kezelés számára a legfontosabb tanulság az, hogy nagyon sokféle, és finoman, rugalmasan hangolt kezelési körülmények között maradt fenn a semlyékek élővilága. Az 1. táblázatban összegeztük a hagyományos legeltetésre és kaszálásra vonatkozó fontosabb információkat.

1. táblázat. A semlyékek háromféle élőhely-típusának hagyományos legeltetésére és kaszálására vonatkozó fontosabb információk.

	Legeltetés	Kaszálás
Partos (homoki sztyeprétek)	Május elejétől egészen őszig legeltethető. Szakaszosan, amíg jól tud lakni az állat. Ha kaszálták, kaszálás után 2-3 héttel lehet sarjút legeltetni.	Ha nem legeltették június 13-ig (Szent Antalig) le kell kaszálni, mert hamar kiszül. Nem sok, de jó szénát ad. Ősszel néha még sarjút is lehet kaszálni.
Lapos (Kékperjések, lápok, mocsarak)	Amikor már nem áll rajta a víz, és sarjad a fű lehet legeltetni, különösen a zsombékos, iszapgilisztás részeket, amik kaszálásra alkalmatlanok. A kaszált részek sarjútát ősszel lehet legeltetni.	Amikor virágzanak a fűvek, júniusban le kell kaszálni, mert később csak öregszik, és a „sás eszi meg a jószágot”. Ősszel sarjú is kaszálható. Ha nem lett lekaszálva vagy legeltetve őszig, akkor is le kell vágni, hogy tavasszal a sarjadékot lehessen legeltetni, és hogy ne „csúnyázkodjon.”
Székes (mézpázsitosok, vakszikek)	Nagyon szereti a jószág, ha már nem vizes, rá lehet hajtani.	Nagyon jó szénát ad, de nem túl sokat, és gyakran csak augusztusra nő meg annyira, hogy kaszálni lehessen.

Ilyen kis léptékű kezelési rendszert a nemzeti parkok saját állatállománnyal és gépparkkal, ennyire széttagolt, és a központtól távoli területen nem tudnak megvalósítani, ezért kívánatos, hogy a semlyékeket helyben élő, és lehetőleg gazdálkodási tapasztalattal, állatállománnyal rendelkező gazdák kezeljék, és a használati elképzeléseket a természetvédelmi őrrrel egyeztessék. Számos jó példával találkoztunk, ahol a helyi gazda és a természetvédelmi őr kiválóan együtt tud működni a semlyékek kezelésének/használatának megvalósításában. Sajnos a haszonbérletekről a döntéseket felsőbb szinten hozzák, és ez megzavarhatja a már kialakult jó együttműködést. Olyan példával is találkoztunk a területen, amikor a hivatásos természetvédelem és az egyik önkormányzat összefogott, és pályázati forrásból olyan élőhely rekonstrukciót valósítottak meg, amelynek eredményeképpen nemcsak a terület természeti állapota javult, hanem ökoturisztikai szempontból is egy jelentős vonzerőt képviselő bemutatóhely alakult ki. A Nagy-Széksóstó erősen elnádásodott területén bivalyokat kezdtek legeltetni. Ennek következtében nyílt vizű területek alakultak ki, jelentősen gazdagodott a madárvilág, sőt még a tündérrózsa (*Nymphaea alba*) is megjelent az átalakított területen. Ma már a mórahalmai Bivalyrezervátum jól ismert, és kedvelt kirándulóhely a környékbeliek, és a távolabbról idelátogatók számára.

Sok munkára van még szükség azonban ahhoz, hogy valamennyi érintett érdekeit figyelembe vevő, a helyi és hagyományos ökológiai tudásra támaszkodó, részvételi alapon működő (community based conservation, Berkes, 2004) természetvédelem kialakuljon ezen az értékes és nagyon szép tájon.

Köszönetnyilvánítás

Köszönöm interjúalanyaimnak Almási Sándorné (Juci néni), Bencsik Sándor, Butty Péter, Dobó József, Hegedűs Sándorné (Manci néni), Huszta Julianna, Liebhaber Gáborné (Julika), Németh Csaba, Papp Ferencné (Rózsika néni), Szabó János, Szabó Jenő, és Tanács János

a segítségét, az érdekes és élvezetes beszélgetéseket, és a sok hasznos információt! Köszönöm Krnács György természetvédelmi őrnek a segítségét, javaslatait, fontos információit.

Irodalomjegyzék

- Babai D, Molnár Á. és Molnár Zs. (2014): „Ahogy gondozza, úgy veszi hasznát” Hagyományos ökológiai tudás és gazdálkodás Gyimesben.- MTA Néprajztudományi Intézet, és MTA Ökológiai és Botanikai Intézet
- Berkes, F. (2004): Rethinking community-based conservation. – *Conservation Biology* 18:621-630.
- Deák J. A. (2010): Csongrád megye kistájainak élőhelymintázata és tájökológiai szempontú értékelése.- PhD értekezés, SZTE Éghajlattani és Tájföldrajzi Tanszék
- Deák J.Á. (2006): Morfológia-talaj-növényzet kapcsolatának mintázat-vizsgálata a Dorozsma-Majsai-homokháton. Táj, környezet és társadalom - Ünnepi tanulmányok Keveiné Bárány Ilona professzor asszony tiszteletére. SZTE Éghajlattani és Tájföldrajzi Tanszék - SZTE Természeti Földrajzi és Geoinformatikai Tanszék, Szeged. pp. 123-131.
- Margóczy K. – Aradi E. 2008: Dorozsma–majsai homokhát. In: Király G., Molnár Zs. – Bölöni J. – Csiky J. – Vojtkó A. (szerk): Magyarország kistájainak növényzete. MTA ÖBKI, Vácrátót.
- Margóczy K. – Urbán M. – Szabados B. 1998: „Csodarétek” a Dél-Kiskunságban. – *Kitaibelia* III. 2: 275–278.
- Margóczy K., Csete S., Molnár K., és Monoki P. (2011): A Dél-kiskunsági sömlyékek vegetációjának változása. In: Rakonczai J. (szerk.): Környezeti változások és az Alföld. A Nagyalföld Alapítvány kötetei 7. Békéscsaba.
- Nagy B. – Krnács Gy. 2002: A tanyarendszer kialakulása Szeged határában. Kézirat
- Pálfai I. (szerk.) 1994: A Duna–Tisza közti hátság vízgazdálkodási problémái. A Nagyalföld Alapítvány kötetei 3.
- Rakonczai J. (ed.)(2002): Napfényország. Csongrád-megye természeti értékei. Kiadja: Csongrád-megyei Önkormányzat, Szeged.